

Uluslararası
Uygur Araştırmaları Dergisi
2015/6

UYGUR HALK OYUNLARINDA SENEM DANSI

Senem Dance in Uyghur Folk Dances

Nuri MAHMUT*

Özet

Uygur dans kültüründe önemli bir yere sahip olan senem dansı, yalnız Uygur 12 makamının nağmelerinde değil, düğün dernek, bayram ve meşrep gibi kültürel etkinliklerde de sık sık karşımıza çıkar. Senem dansı, dans özelliğinin yanı sıra müzik ve halk edebiyatı boyutuyla da dikkat çekmekte ve araştırma konusu olmaktadır. Bu makalede, Uygur halk danslarının zenginliğini ortaya koyan “Senem” danslarından “Dolan senemi” ile “Kaşgar senemi”ni koreografisi ve müziği bakımından incelemeye çalışacağız.

Anahtar Sözcükler: Dolan senemi, Kaşgar senemi, dans figürleri, koreografi, müzik.

Abstract

Senem dance that has a great importance in Uyghur folk dances has often been experienced in such cultural activities as wedding ceremonies, feasts and meshreps (meeting and coming together) that attracts attention in terms of displaying those three types of art that are dance, music and literature and it has also been a research topic in that way. When the richness in Uyghur folk dances is taken into consideration with regard to put out efficient studies as to the topic, each type of Senem dances, consisting of “Dolan” and “Kaşgar” that belong to two distinct areas in which those have been played from the past to present, has been analyzed in similar and different sides, choreographies, figures of dance and music.

Keywords: Dolan Senem dance, Kaşgar Senem dance, figures of dance, Choreography, Music

Günümüzde Uygur Halk dansları, yerel özellikleri, oynanış şekli, dansın içeriği, sosyal ve kültürel özelliklerine göre; senem dansları, maskeli danslar, sema dansları, Dolan dansları, dini içerikli danslar, şadi-yane dansı, aksesuarlı danslar, naziri kom dansı, leper(çift kişilik şarkılı danslar) gibi dokuz türe ayrılmaktadır.

1. Senem Dansı

“Senem” sözcüğünün Arapçadaki sözlük anlamı “put”tur. Mecazi olarak “güzel kadın” anlamına da gelmektedir. Uygur Türklerinde “yâr”, “sevgili” anlamında kullanılır. Bu sözcüğün Uygurlarda bir dans türünün adı olarak kullanılması ilginçtir. Günümüzde Senem dansları yerel özellikleri ve üslubuna göre, Kumul Senemi, Dolan Senemi, Kuçar Senemi, İli Senemi, Kaşgar Senemi, Korla Senemi, Kağılık Senemi gibi bölge adlarıyla isimlendirilmektedir. Yöresel senem dansları da kendi içinde çeşitli türlere ayrılır. Örneğin Kumul vilayetinin şehre yakın bölgelerindekilerine “Büyük Senem”, şehirden uzak köy ve

* Ege Üniversitesi Devlet Türk Musikisi Konservatuvarı, İzmir-TÜRKİYE, E-posta: nuli_54@hotmail.com.

kasabalardakilere “Küçük Senem” denilmektedir. Doğu Türkistan’ın güney kesimindeki Kağılık yöresinin şehir ve şehre yakın bölgelerindeki Senem danslarına “Şahap Senemi” denilirken, Kağılık yöresi çevresindeki senem dansları kendi içerisinde “Uşşak Baş Senemi”, “Dağ Senemi”, “Çıpan Senemi” gibi türlere ayrılmaktadır. Aynı şekilde Dolan senemleri de “Mekit Senemi”, “Meralbaşı Senemi” ve “Avat Senemi” gibi türlere ayrılır.

Makalede, otantikliği, ilkelliği ve sanatsal değerleri ile dikkatimizi çeken Dolan Senemi ve Kaşgar Senemi oyununun şekli, koreografisi (dans figürleri), müziğinin ritmi ve makamsal özellikleri bakımından incelenecek ve iki yörenin dansı karşılaştırılacaktır.

2. Dolanlar ve Dolan Senemi

Dolanlar, Uygur Türklerinin etnik bünyesindeki önemli boylardan birisidir. Eski Çin tarih kayıtlarında bunlardan “Dolanğıt” diye bahsedilir (ÇOT 1976: 62). Sözcüğün sonundaki “ğıt” ekinin eski Türkçe çokluk ifade ettiği bilinmektedir. Bu durumda “Dolanğıt” kelimesi “Dolanlar” anlamına gelen bir etnonimdir. Dolanlar günümüzde Şincañ Uygur Özerk Bölgesinin güneyindeki Tarım havzasında, Tarım nehri, Yarkent nehri kıyıları ve Taklamakan çölünün kuzey sınırındaki Mekit, Poskam, Kağılık, Yopurğa, Peyzi-Avat, Maralbaşı, Avat, Şayar, Aksu, Kuçar, Aksu Konaşehir, Bay, Toksu, Bugür, Korla, Lopnur, Çarkılık, Çerçen gibi ilçelerde yaşamaktadırlar. Dolanların yaşadıkları yerlere Dolanlı, Dolan köyü, Dolan mahallesi denir.

2.1. Dolan Seneminin Koreografisi

Dolan senemi, Dolan dokuz makamıyla birlikte oynanır. Kısa bir serbest giriş müziği (prolog)nin ardından Dolan yerel çalgılarının eşliğinde $\frac{3}{4}$ lük ağır tempoda “Çikitme” bölümüne geçerken sazandelerin Vay Alla! vay Alla!vay Alla! Diye bağrısları ilebaşlar. Herkes dansa davet edilir. Kadınli erkekli oynanan dansta erkek ellerini sağa sola serbest bırakarak, sağa yarım, sola yarım dönerken; kadınlar sol elini başından yukarı yarım ay şeklinde kaldırıp sağ eli ile eteklerinin ucunu hafif kaldırarak erkeklere bakarlar ve dönerek onların hareketlerine uyum sağlarlar. Müziğin heybetli $\frac{4}{4}$ ’lük ritme girmesi ile dansın ikinci bölümü olan “Senem”başlar. Bu bölümde dans, müziğin ritmi ile hızlanır. Kadın-erkek dansçılar sağa sola sıra ile dönmeye başlar. Müziğin üçüncü bölümü “Senkes” (Sırılma)da kadın erkek yavaş yavaş yuvarlak çember şeklini alır. Dansın son bölümü “Sırılma”ya geldiğinde müziğin ritmi gittikçe hızlanır. Dans figürü çember şeklinden parçalanarak ayrı ayrı birkaç çembere bölünür. Hareket alanını genişleterek döner ve müziğin doruk noktasına gelindiğinde her dansçı ayrı ayrı dönmeye başlar. Müziğin hızına dayanamayan bazı dansçılar dans meydanından çekilip çıkarken, bazı dansçılar ise sazandeler yorulana kadar oynayıp çalgıcılarla yarışmaya girerler. Böylece, her iki taraf seyircilerden büyük alkış alır.

Dolan senemleri öykü içerikli bir dans türü olup Dolan Uygurlarının geçmişi ve bugününü, sosyo-kültürel ve ekonomik yaşam tarzını yansıtmaktadır. Yazar Himet Mihrullah ve Dans Rejisörü Latife Hanım, beş bölümlü Dolan Senemi’nin “Mukaddeme”, “Çikitme”, “Senem”, “Selke”, “Sırılma” bölümlerindeki dans figürlerinin anlamlarını şöyle açıklar: “Dolan Senemi’nin giriş müziği, insanları cenk meydanına çağırmaktadır. Bu, aynı zamanda dansçıların dans meydanına girmesinin hazırlığıdır. İkinci bölüm “Çikitme”, savaşçıların düşmana karşı müdafaa eylemlerini yahut avcılarının dağ ve ormanda av aramaya giderken kadınların ellerinde meşalelerle topluluğa yol göstermeye çalıştıklarını yansıtır. “Çikitme” bölümünün müziği güçlü dans ritiminde olup avcılarının vahşi hayvanlara yandan ok atma ve hayvanlarla kıran kırana verdiği mücadeleyi anlatılır. Üçüncü bölümdeki “Selike”nin müziği hızlı $\frac{2}{4}$ ’lük ritme geçerek, savaşçıların ya da avcılarının kaçmakta olan düşman ve hayvanları takip etmelerini, düşmanı ya da avını çember şeklinde kuşatarak yok etmeye çalışmasını ifade eder. Dansın son bölümünde müziğin yine $\frac{2}{4}$ ’lük ritimle yumuşak havaya girmesi ile Dolanların düşman üzerinde kazanılan zaferi kutlamaları ve av

nimetlerinden duydukları memnuniyetleri yansıtır (Mihrullah 1991: 93). Dolan Senemi'nin oynanış şekli bölgelere göre değişmektedir. Dolanların yerleşim bölgelerinden Mekit ve Maralbaşı bölgelerindeki oyun şekli ile Avat bölgesindeki oyun şeklinde bazı farklılar mevcuttur.

2.2. Dolan Seneminin Müziği

Dolan senemi, otantikliğini koruyarak antik çağlardan günümüze kadar gelen Dolan 9 makamıyla birlikte oynanır. 9 makam içindeki her makam "Mukeddeme", "Çikitleme", "Senem", "Selke"(Senkes), "Sırilma" beş bölümden oluşmaktadır. Dolan Seneminin giriş müziği (mukaddime) makamcılar tarafından yerel kalon çalgısı(Dolan kalunu) eşliğinde yüksek sesle "Vay Alla!..." "Vay Alla!..." "Vay Alla!..." şeklindeki başlar ve sonra serbest ritimde, kısa bir makama giriş yapar. A.Şükür Mehmet Emin bu nidayı şöyle yorumlar: Dolan senemine başlarken Dolanların " Fâilûn-Fâilûn-Fâilûn-Fâilûn" kalıbıyla bağrıışları, köy meydanlarına adam toplama, insanları totem merasimlerine, savaş ve ava çağırma gibi eski gelenekleri yansıtır. Bu etkinlikler, padişah saraylarındaki eğlenceden farklıdır (Mehmetimin 1997:292).

Dolan seneminin müziği, beş sesli pentatonik ton(dizi) şeklini esas, altı ve yedi sestem oluşan diyatonik ton(dizi) şeklinin ilavesi ile oluşturulmuştur. Örneğin Dolan seneminde C tonunun beşinci derecesi (sol) sesinden başlayan "Zil Bayavan Mukamı"nın sol- si- re- fa seslerinden oluşmuş olduğunu, müziğin aynı tonda başlayan başka bölümlerine ilerledikçe sol- si-do-re-mi-fa (fa diyez) gibi yedi sestem oluşmakta olduğunu görmekteyiz. Dolan senemi nağmelerinden beş bölümün ritmik özelliğini aşağıdaki gibi özetleyebiliriz:

Mukaddime: Bu bölüm, Senem dansının giriş müziği(prologu) olup serbest ritimle tek çalgı eşliğinde def, davulsuz giriş yapar.

2.Çikitleme(1) in def vuruşu:

2.Çikitleme(11)in def vuruşu:

3.Senemin defvuruşu:

4.Sırilma nin defvuruşu :

5. Selkenin: defvuruşu

selkenin def vuruşu

Dolan Seneminin orkestrası, Dolan bölgesine has yerel özellikleri olan Dolan kıl giceği (kemençe), Dolan kalonu (kanun), Dolan ravabi (tar), Dolan nağme defleri gibi çalgılardan oluşmaktadır. Dolan senemi nağmelerinin güfteleri, esasen Uygur halk koşmalarından ibarettir. Nağmelerin kalıplaşmış, sabit güftesi yoktur. Meşrep ortamlarında, köy ve kasabalarda icra edilen Senem danslarının güftesi dansçıların o andaki performansları ve sazandelerin keyfiyetine göre değişebilir. Dolan senemleri asırlardır dönemin ve toplumun ihtiyacına göre kendi güftelerini seçme, değiştirme, yenilemeve oluşturma sürecinden geçerek bugünlere gelmiştir.

3. Kaşgar

Kaşgar, Uygur Türklerinin en yoğun yerleşim bölgelerinden birisidir. Eskiden ipek yolu üzerinde bulunması dolayısıyla kültürel bakımdan çok gelişmiş, Türk İslam kültürünün önemli merkezlerinden birisi olmuştur. Bu durum söz konusu bölgede dans ve müzik kültürünün de hızla gelişmesi için önemli bir kültürel zemin hazırlamıştır. Bugün Kaşgar dans ve müzikleri Uygur toplumunun dans ve müzik kültürünü temsil edecek niteliktedir.

3.1. Kaşgar Senemi'nin Koreografisi

Kaşgar senemi, Kaşgar ili ve çevresindeki bölgelerde yaygın bir dans türüdür. Kaşgar senemlerinde kadın dansçıların dans figürleri hareketli, güzel ve nazik olup, ayak hareketleri şöyledir: Tek adımdan çift adıma geçme, takip adım (adımların ritmik şekilde birbirini takip etmesi), topuk çekerek aynı yerde dönme, mekik adımla hafif kayarak yana yürüme, sağa sola tepikleyerek öne ve arkaya dönme gibi ayak hareketleri vardır. El hareketlerinde ise elleri baş üstüne yarım ay şeklinde tutarak el ve bilekleri çevirme hem göbek hem baş hizasında bilekte bilezik çarpma, elleri göğüs üzerinde tutarak gerdan kırma, yan bakıp nazlanarak yüz çevirme, iki eli omuzda tutarak saçlarla oynama, omuz titretme, kolları açıp parmak şıklatma, elleri açıp topuk çekerek omuz oynatma, tek çepik (alkış) ile küçük parmağı ağza yaklaştırarak naz yapma, eller altında iken başı sağa sola çevirerek cilveyapma gibi hareketler bulunmaktadır.

Erkek dansçıların hareketlerinde, el ve ayaklar birbiriyle uyum halinde olur. Hareketler sert olup dans figürlerinin değişimi hızlı ve zengindir. Erkek danslarının ayak hareketlerinde, tek adımdan çift adıma geçme, takip adım, kaçırma adım, dengelemeli adım, kalça tepikleme; el hareketlerinde ise eller göğüs hizasında, kollar dirsekten kırk selam tesedduk¹, çapraz adımlarla sağ el ensede, başlığı(şapkayı) alınına çekme, eller açık parmakları şıklatarak yerinde dönme, topuk çekip çepik çalma(alkış tutma), sol el belde sağ el yarı orak şeklinde, yarı dönüş, hızlı dönerken yere diz koyma, sol el diz üstünde sağ el gerdanda merdane duruş sergileme gibi yüksek maharet gerektiren hareketler olup el-ayak, baş- boyun, gövde- bel hareketleri birbiriyle mükemmel biçimde uyumludur. Kaşgar senemlerinde, Dolan seneminden farklı olarak dans başlarken kısa bir serbest ritimdeki müzik eşliğinde kadın dansçı tek başına giriş yapar. İkinci bölümde coşturucu müziğin eşliğinde naz ve cilvelerle erkek dansçıdan birini dansa davet eder. Erkek yere diz koyup kadına alkış tutarken kadın dansçı erkek dansçının çevresinde döner ve erkeğin üstüne eğilerek cilve yapar. Üçüncü bölümde kadın- erkek dansçı çiftlerin mükemmel uyumluluğu ile seyircinin "Kayna!","Kayna!" diye bağırışlarıyla çevredeki kadın-erkek dansçılar, çiftleri ortasına alarak hep beraber dans eder ve dans doruk noktasına ulaşarak son bulur.

3.2. Kaşgar Seneminin Müziği

Kaşgar seneminin müziği kısa olup Kaşgar halk türkülerinden oluşmaktadır. Senem müziği, melodisinin güzelliği, sadeliği, kolay akılda kalması gibi özellikleri ile Kaşgar bölgesinin dışında Orta Asya'da yaşayan Uygurlar arasında da sevilmektedir. Kaşgar seneminin melodisinde ses dizilerinin çoğunlukla iki ayrı tetrakordin bileşiminden oluştuğu görülmekte olup, bunlardan başka miksolidia, forgia tonları, m.armonik ton, m. minör ve d.minör tonlarının kullanıldığı tespit edilmiştir. Kaşgar seneminin müzik formu başka yörelerin senem müziğinden farklı olarak (altı çeken) S dominant sesinden bir oktava sıçrayıp şarkının birinci cümlesini oluşturmakta, tekli çift cümleden ibaret ikinci cümle iki sefer tekrarından oluşmaktadır. Kaşgar seneminde, müziğin ritim

¹ Tesedduk: Uygurlarda elleri göğüs hizasında tutarak başkalarına selam vermedir.

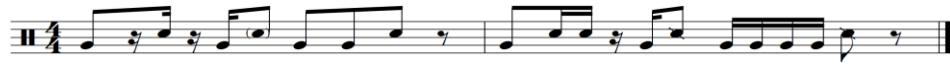
vuruşlarında “Uygur Klasik Oniki Makamı”ndaki 4/4, 4/2,8/7, 3/8, 8/6, 8/9, 4/1 ritimler sık sık karşımıza çıkmakta olup, Kaşgar senem müziğinin ritim zenginliğini yansıtmaktadır.

Kaşgar seneminin def vuruşları aşağıdaki gibidir:

Mukaddeme (Birinci Bölüm):Kaşgar seneminin giriş müziği (prolog) olup serbest ritimle tek çalgı eşliğinde def-davulsuz başlar.

İkinci Bölüm: Satar²,çeng(santur), ravap, gıcek, zurna ve deflerden oluşmuş orkestra debdebeli giriş yapar.

Kaşgarseneminde ikinci bölümün def vuruşu şöyledir:

Kaşgarseneminden üçüncü bölümün def vuruşu:

Kaşgarseneminde dördüncü ve beşinci bölümün def vuruşu:

Kaşgarseneminde altıncı bölümün def vuruşu:

Kaşgar seneminin güfteleri, başka yörelerde olduğu gibi, halk koşmalarından oluşmuş olup Uygur sözlü halk edebiyatının en güzel örneklerini içinde barındırır. Senemin güfteleri zaman ve ortama göre değişebilmektedir. Günümüzde Kaşgar senemlerinde yaygın olarak kullanılan halk koşmalarından bir örnek:

Yarı yar der mi kişi?

Yahşi yar yanında dururken.

Yamanı yar der mi kişi?

Yamanister mi kişi?

Sonuç:

Uygur senemlerinden seçerek ele aldığımız Dolan ve Kaşgar senemlerini oynama şekli (koreografi), dans figürü ve müziği bakımından diğer bölgelerdeki senem danslarıyla karşılaştırdığımız zaman, bunlarda dans dili, müziğin ritim özellikleri, oyun icrasındaki hareket uyumluluğu gibi hususların öne çıktığı görülmektedir. Dolan senemi kadın erkek hareketlerinde serbestlik ve duygusallıklara imkân vermeyecek şekilde katı kurallara bağlanmıştır. Bu durum Dolan halkının kendi toplumsal değerlerini önemsediklerini, dans sanatı ile ilgili merasim etkinliklerinin kutsallığına inandıklarını gösterir. Kaşgar senemlerinin dans hareketleri ve koreografisinde, içten gelen coşku ve serbestliğin, iki cins arasındaki duygusallığın açıkça ifade edildiği görülür. Baş, boyun, bel hareketlerinin serbest ve yumuşaklığının, ayak hareketlerindeki küçük adımlarla işlenmiş cilveli hareketlerin sıklığıbunu göstermektedir. Dolan senemi ile Kaşgar senemi arasındaki bu fark; Dolan seneminin bozkır kültürü çevresinde oluşup gelişmesi, Kaşgar seneminin ise

²Satar: Uygurlara özgü çalgı aletlerinden birisidir.

yerleşik kültür çevresinde oluşup gelişmesinden kaynaklanmıştır. Dolan senemi ile Kaşgar seneminde müzik formu, ton ve ritim özellikleri bakımından benzer ve farklı hususların bulunduğu görülmektedir. Örneğin; her ikisinde şarkı, dans ve müzik unsuru bir arada bulunur. Her ikisinde girişmüziği serbest ritimlerle başlar, icra üslubuna benzer. Her ikisinde müzik beş ya da altı bölümden oluşur. Her ikisinde nağmelerin ritmik özellikleri benzerdir. Her ikisinde güfte, halk koşmalarından oluşur. Farklı yönleri ise Dolan seneminde kadın erkek dansçılar yan-yana ve omuz-omuza çift olarak dans ederler. Dans sırasında kadın-erkek hareketlerinde serbestliğe ve duygusallıklara imkân verilmez. Aralarında belli mesafe bulunur. Kaşgar seneminde dans hareketlerinde ve koreografide iki cins arasındaki duygusallık açıkça ifade edilir. Baş, boyun, bel hareketlerindeki serbestlik, kıvraklık ve cilve açıkça fark edilebilir. Dolan senemi ile Kaşgar seneminin müzik ve makamında ton farkı vardır. Müziğinde kullanılan yerel çalgıların adları aynıdır, ama icra sırasında kullanma şekli ve akort düzeni farklıdır.

Kaynakça

- AHMEDİ, Y. (1995), *KumulMukamlarının Müzik Biçimi ve Özelliği*, Pekin: Milletler Neşriyatı.
Çin'in Omumiy Tarihi (1976), Ürümçi: Şincang Helk Neşriyatı.
- MEHMETİMİN, A. (1980), *Tang Sülalesindeki Şincang Nahş-a-Usul Sen'iti*, Ürümçi: Şincang Helk Neşriyatı.
- MEHMETİMİN, A. (1997), *Uygur Mukam Ğezinisi*, Ürümçi: Şincang Üniversitesi Neşriyatı.
- MİHRULLA, Himet - Letife Kurban (1991), *Uygur Dans Sanatı Üzerine*, Ürümçi: Şincang Helk Neşriyatı.